

DOI: 10.32347/2786-7269.2024.10.582-592

УДК 331.522

к.е.н., доцент **Мостовенко О.О.**,
mostovenko.oo@knuba.edu.ua, ORCID: 0000-0003-0342-4186,
к.е.н., доцент **Зінченко М.М.**,
zinchenko.mm@knuba.edu.ua ORCID: 0000-0003-3775-8862,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ - ОСНОВНИЙ АКТИВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА МЕХАНІЗМИ ПОВЕРНЕННЯ ПІСЛЯ ВІЙНИ

Головним чинником забезпечення розвитку економіки країни є людський капітал. Найбільшим багатством будь якої країни є людина, як основний актив держави.

Безперечно, Україна виділяється від інших країн високоосвіченим інтелектуальним людським капіталом.

Збройна агресія росії проти України призвели до значних втрат людського капіталу: через вимушену міграцію втрачаються реальні людські ресурси. З точки зору якості людського капіталу Україна зазнає серйозних втрат, бо українці які виїхали закордон, тікаючи від російської агресії, як правило, є вже готові високопрофесійні спеціалісти з набутими знаннями та навичками, які допоможуть знайти роботу в іншій країні і вижити в сучасному світі.

Стаття присвячена аналізу ролі людського капіталу як головного активу України в умовах воєнного стану, зокрема у контексті його впливу на збереження соціально-економічної стабільності, забезпечення відновлення країни та побудови майбутнього розвитку. Автори наголошують на винятковій важливості людських ресурсів у подоланні сучасних викликів, спричинених збройною агресією, міграційними процесами, демографічними змінами та руйнацією інфраструктури.

У статті розглянуто ключові аспекти трансформації трудового потенціалу, що відбуваються під впливом воєнних дій. Проаналізовано зростання ролі освіченості, професійної адаптивності, інноваційного мислення та національної єдності як фундаментальних чинників, що визначають стійкість та конкурентоспроможність українського суспільства. Зокрема, увагу приділено механізмам підтримки зайнятості, підвищенню кваліфікації працівників, залученню діаспори до відновлення економіки та реалізації проектів, спрямованих на інтеграцію ветеранів у ринок праці.

Автори також висвітлюють роль держави, бізнесу та громадського сектору у створенні умов для ефективного використання людського капіталу. Підкреслено важливість формування стратегії довгострокового відновлення

України з акцентом на розвиток освіти, науки, охорони здоров'я та інноваційних технологій.

У результаті дослідження запропоновано конкретні рекомендації щодо створення нових інструментів підтримки людського потенціалу, зокрема в контексті діджиталізації, розбудови громадських ініціатив та впровадження програм психологічної реабілітації. Висновки статті доводять, що людський капітал, незважаючи на кризові обставини, залишається головним драйвером розвитку та невід'ємним елементом стратегії відновлення України.

Ключові слова: людський капітал; воєнний стан; соціально-економічна стабільність; інновації; відновлення України; зайнятість; демографічні виклики.

Постановка проблеми.

Починаючи з 2014 року, коли росія анексувала Кримський півострів і захопила частину Донбасу це суттєво похитнуло українську економіку, а велика війна 2022 року додала ще більш катастрофічних проблем.

Людський капітал є основним стратегічним ресурсом будь-якої країни, що визначає її економічний, соціальний та інноваційний потенціал. В умовах воєнного стану Україна стикається з безпрецедентними викликами, які впливають на збереження та ефективного використання цього ресурсу. Масова міграція, зниження рівня зайнятості, руйнування інфраструктури, зростання психологічного навантаження на населення та зміна демографічних показників – це лише частина тих проблем, які підривають стабільність і перспективи розвитку країни.

Війна призвела до значного скорочення активної робочої сили через втрати, вимушене переселення та мобілізацію. Крім того, значна частина високоосвічених і кваліфікованих кадрів була змушена покинути країну, що створило загрозу інтелектуального виснаження. Водночас на внутрішньому ринку праці спостерігається дисбаланс між попитом і пропозицією, що ускладнює відновлення економіки.

На цьому фоні виникає необхідність пошуку нових підходів до управління людським капіталом, які враховують специфіку воєнного часу та спрямовані на його збереження, розвиток і повернення до активного економічного та суспільного життя. Особливо актуальними стають питання адаптації ринку праці до нових реалій, підтримки внутрішньо переміщених осіб, залучення ветеранів до економічної діяльності та створення умов для повернення мігрантів.

Таким чином, проблема збереження та ефективного використання людського капіталу в умовах воєнного стану потребує системного підходу,

який включає розробку державної політики, підтримку з боку бізнесу та активізацію громадянського суспільства. Це вимагає ґрунтовних наукових досліджень, аналізу сучасних викликів і розробки інноваційних рішень, що сприятимуть не лише подоланню кризи, але й формуванню основ для довгострокового сталого розвитку України.

Для потреб економічного відновлення Україні потрібна стратегія розвитку людського капіталу на державному рівні.

Аналіз останніх досліджень.

Дослідженням вивчення категорії людський капітал займалось багато науковців, такі як: В.В. Круглов, Д.А. Терещенко, В.В. Близнюк, Л.Д. Яценко, Е.М. Лібанова, В.П. Оніщенко, Я.В. Гавриленко, А.В. Майсіяха та автори, які зробили значний внесок у дослідження впливу війни на людський капітал України та розробку рекомендацій для його збереження та розвитку в складних умовах: Надія Азьмук, Юлія Залознова, Лариса Лавриненко, Світлана Біліченко, В.П. Антонюк, О.Є. Стрижак, О.М. Правдивець, М.О. Карп'як, Х.В. Горбова, Олена Брінцева та інші.

Мета і завдання статті є дослідження проблем збереження, розвитку та повернення людського капіталу України після війни як ключового активу для відновлення та довгострокового розвитку країни. Особлива увага приділяється аналізу сучасних викликів, пов'язаних із міграцією, демографічними змінами та інтеграцією населення у післявоєнну економіку, а також розробці механізмів, спрямованих на ефективне відновлення людського капіталу.

Завданнями дослідження є:

- оцінити вплив міграційних процесів, втрати кваліфікованих кадрів та демографічних змін;
- визначити значення людських ресурсів для відновлення економічної та соціальної інфраструктури;
- запропонувати заходи для стимулювання повернення українців з-за кордону та інтеграції їх в економіку країни;
- визначити роль інноваційних платформ у створенні нових робочих місць та розвитку бізнесу.

Виклад основного матеріалу.

Людський капітал - це потужний ресурс воєнного протистояння та післявоєнної відбудови країни, ключовий рушій дальшої євроінтеграції. Найвища важливість розвитку людського капіталу в сучасному світі є поза сумнівом. Загальновизнано, що розвиток людини як особистості, розширення її можливостей та потреб, перетворення її на повноцінного економічного суб'єкта має бути пріоритетом будь-якої влади, яка опікується майбутнім власної країни.

[1]

Стратегічні резерви, людський потенціал, підтримка зовнішніх партнерів та мобілізація суспільства стають визначальними факторами у війні з ворогом.

Війна в Україні та пов'язані з нею події мають суттєвий вплив на економічне, політичне середовище та на життєдіяльність країни в цілому. Масштабні пошкодження цивільної, промислової, енергетичної інфраструктури призвели до значного спаду виробничого потенціалу всіх галузей господарської діяльності. Багато підприємств критичної інфраструктури перетворилися на згарища і пустку та перебувають на тимчасово окупованих територіях. Варто зазначити, що жодна країна не досягла високого рівня розвитку без значної індустріалізації.

Найважливіший фактор відновлення України після здобуття Перемоги – це безперечно є люди. Нашій країні для подолання наслідків російської агресії потрібно впроваджувати реформи і механізми для мотивації повернення людського капіталу, який мігрував закордон, особливо це стосується працездатного населення і звичайно мам з дітьми. На нашу думку, ключову роль у цьому процесі відіграє освіта: дошкільна, шкільна, професійна, вища – адже вона формує основу для розвитку інтелектуального людського капіталу.

Світовий банк визначає людський капітал, як – комбінацію знань, навичок, здоров'я та соціального захисту, що впливає на потенціал і спроможність людини до генерації більшого економічного заробітку, розвитку і збагачення країни. [2].

За оцінками експертів Easy Business та центру економічного відновлення, без ефективною державною політики у сфері повернення мігрантів та внаслідок негативного впливу війни на людський капітал, а саме на такі його компоненти, як освіта та здоров'я, Україна за 10 років може втратити до 272 млрд. доларів США у ВВП (або 255 млрд. доларів США валової доданої вартості). Для успішної відбудови й економічного відновлення ВВП України має зростати з темпом 7% на рік до 2032 року, а для цього потрібен трудовий ресурс, як головний актив який має знання, навички, таланти. [2].

Слід зауважити, що розвиток людського капіталу неможливий без умінь, знань та навичок роботи в сучасних ІТ-технологіях. Тому, на нашу думку, можна стверджувати, що в сучасній ринковій економіці, люди – це не ресурс, це головний актив.

Велика війна спричинила міграцію мільйонів українців за кордон, що відповідно призвело до втрати робочої сили та зниження внутрішнього попиту. Фахівці з «Українського інституту майбутнього» у інерційному сценарії України на 2023-2025 роки зазначають: «З точки зору якості людського капіталу ми зазнаємо серйозних втрат: ті, хто поїхав і не повернувся, як правило, мають знання та навички, необхідні і важливі для виживання в

сучасному світі. В Україні з урахуванням міграції потреба в якісних фахівцях тільки зростає» [3].

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців на 5 грудня 2023 року в світі налічувалося 6,3 млн вимушених українських мігрантів, які залишили Україну через повномасштабне російське вторгнення. З них 5,9 млн – у країнах Європи. Понад 80% вимушених мігрантів жінки, третина з них віком 25-49 років, 70% - мають вищу освіту. Додому, як інформує Міжнародна організація з міграції, повернулися близько 1,1 млн [2]. Навіть за умови повернення українців з-за кордону Україна матиме потенційний дефіцит робочої сили у 3,1–4,5 млн осіб, який неможливо подолати винятково внутрішніми ресурсами. Політика розвитку людського капіталу має бути спрямована на утримання й розвиток працездатного населення та молоді в Україні, повернення українців з-за кордону і, безумовно, на залучення іноземної робочої сили [2].

В контексті вище зазначеного постає важливе питання про те, що Україна потребує використання інноваційних рішень і передових технологій, адже генерація ВВП можлива за рахунок високої продуктивності праці. Для економіки, що розвивається важливо імпортувати технології з розвинутих країн.

Масова вимушена міграція і велика смертність через війну, все це призводить до скорочення чисельності населення, до фактично демографічної катастрофи. За прогнозами Інститут демографії України до 2033 року населення країни в межах географічних кордонів 1991 року оцінюється від 26 до 35 мільйонів осіб. Різниця в сценаріях в основному ґрунтується на прогнозах щодо розвитку військових подій. Але в будь-якому разі Україну очікує депопуляція – незалежно від того, чи повернуться вимушені мігранти, чи ні. Це означає, що робочої сили в Україні не вистачатиме.[4]

Війна стала основною причиною масової міграції українців за кордон, вже багато знайшли роботу, вивчили мову, знайшли дитячі садочки та школи для своїх дітей, проте, 51% осіб розглядають можливість повернення в Україну після закінчення війни. [5]

Для стимулювання повернення в Україну осіб працездатного віку необхідно сформулювати економічне підґрунтя для їхнього проживання, таку думку висловлюють дослідники, які започаткували проєкт з розвитку людського капіталу в Україні, який був представлений Міністерством економіки України, презентований у травні 2023 року, що має на меті сприяти поверненню вимушених мігрантів. Статистичні дані даного проєкту такі: до 2,7 млн вимушених мігрантів схилиються до того, щоб залишитися закордоном.

Близько 70% мігрантів вказують на важливість прийняття рішення повернення – це безпека, робота, інфраструктура. [5]

З цього приводу виникає загроза, що менше у нас в країні працездатного населення порівняно з пенсіонерами, тим більше навантаження на тих, хто працює. Звідси невтішні прогнози – підняття податкового навантаження для всіх, а наслідок – бізнес йде в тінь, підприємцям буде вигідніше відкривати власну справу в інших країнах, а не в Україні.

Президент України Володимир Зеленський, на одній з прес-конференцій зазначив, що перед країною стоїть економічна загроза, яка постає перед державою і під час війни, і після закінчення війни: йдеться про виплати пенсій для 10,8 млн пенсіонерів. Щоб впоратися з цим викликом Україні треба «без примусу» повернути додому 7,5 млн українців. [6]

Старіюче населення означає меншу долю молоді, найкреативнішої частини населення, що здатної засвоювати нові знання, навички і професії. Ще один неприємний наслідок – серед електорату домінуватимуть люди старшого віку. Для цієї категорії характерним є певний патерналізм. І політикам різних політичних сил доведеться це враховувати.

Дефіцит кадрів в Україні стає однією з найгостріших проблем з якими стикається економіка країни. Попит на кваліфікованих спеціалістів зростає, особливо в промисловому секторі, що створює значні виклики для підприємств. Сучасні реалії потребують від фахівців не тільки глибоких технічних знань, але й мульти компетентності, здатності адаптуватися до швидких змін та застосовувати інноваційні підходи.

Не можемо не відмітити, на нашу думку, що драйвером у розвитку післявоєнної економіки України стане галузь будівництва, оскільки вже зараз відбувається поступова відбудова країни, а після нашої Перемоги процес відновлення країни набуде масштабності і будівництво стане ключовим чинником розвитку економіки.

Велика війна дала поштовх для розвитку власного військово-промислового комплексу, який десятиліття розкрадався і розвалювали. Але сучасні реалії дали чітко зрозуміти, що маючи такого сусіда, як агресорка росія, українцям потрібно, в першу чергу розвивати свою військову галузь, бо тільки силу розуміють рашисти.

Актуальним залишається розвиток агропромислового-комплексу, адже населення Планети зростає і всіх треба нагодувати, а Україна має у розпорядженні 30 відсотків усього світового чорнозему, тому все, що пов'язано з сільськогосподарською галуззю, має тут величезний потенціал. Зокрема, країна грає ключову роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. «Сільське господарство, як і раніше, буде одним із ключових чинників

української економіки. Все пов'язане з сільськогосподарською галуззю - переробка, торгівля, постачання сировини - має тут величезний потенціал», про це заявив Координатор регіональних стратегічних програм Продовольчої та сільськогосподарської Організації Об'єднаних Націй (FAO) в Європі та Центральній Азії Раймунд Йеле. [11]

«Незважаючи на всі існуючі проблеми, я з великим оптимізмом дивлюся на майбутнє українського сільського господарства. Ми чекаємо, що до 2050 року населення Землі досягне 9 мільярдів осіб, і Україна буде ключовим гравцем у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. Я без тіні сумніву заявляю: без України у нас були б проблеми», - підкреслив експерт.[11]

Неможливо не відмітити увагою і розвиток в Україні цифрових технологій, завдяки використанню технології блок-чейн незабаром в Україні буде впроваджено цифрові гроші Е-гривня. Впровадження Е-гривні має покращити економічну стабільність, зменшити корупцію, підвищити конкуренцію, гарантувати прозорість, зручність і швидкість грошових переказів та платежів, забезпечити використання державних ресурсів. [12]

Висновки.

Проведене дослідження дає змогу зробити наступні підсумки.

Людський капітал є найпотужнішим ресурсом для подолання воєнних викликів і забезпечення післявоєнної відбудови України. Він виступає ключовим драйвером економічного розвитку, стійкості та євроінтеграції держави. Попри значні втрати людського потенціалу внаслідок масової міграції, руйнування інфраструктури та демографічного спаду, розвиток і утримання людського капіталу має стати стратегічним пріоритетом державної політики.

Освіта, наука та охорона здоров'я є основою для формування інтелектуального потенціалу нації. Важливо стимулювати повернення працездатного населення з-за кордону через створення безпечного середовища, розвитку інфраструктури, забезпечення робочих місць та інвестицій у професійну підготовку. Паралельно необхідно залучати іноземну робочу силу для подолання дефіциту кадрів.

Післявоєнна відбудова України значною мірою залежатиме від таких ключових галузей, як будівництво, агропромисловий комплекс і військово-промисловий сектор. Будівництво стане рушійною силою економіки, сприяючи відновленню інфраструктури, промислових підприємств та житлового фонду. Агропромисловий комплекс, маючи світовий потенціал завдяки українським чорноземам, буде відігравати важливу роль у глобальній продовольчій безпеці.

Крім того, розвиток цифрових технологій та впровадження інновацій, зокрема Е-гривні, забезпечать економічну стабільність, прозорість фінансових процесів і підвищать конкурентоспроможність країни.

Таким чином, Україна повинна реалізувати комплексну стратегію, спрямовану на відновлення людського капіталу, підтримку трудового потенціалу та впровадження інноваційних рішень. Державна влада має сформувати чітку й послідовну політику стосовно повернення вимушених мігрантів. Для цього необхідно надати гарантії безпеки, тобто здобути Нашу Перемогу, створити сприятливий економічний, політичний, соціальний клімат для підвищення якості життя. Це забезпечить стійкий розвиток економіки, відновлення соціально-економічної стабільності та зміцнення позицій України у світовому співтоваристві.

Список використаних джерел

1. Лавриненко, Л., & Біліченко, С. (2024). Людський капітал України в умовах війни. Collection of Scientific Papers «ЛОГОΣ», (March 29, 2024; Cambridge, United Kingdom), 33-34. <https://doi.org/10.36074/logos-29.03.2024.004>.
2. Ливч Д. Людський капітал України та розвиток бізнесу: як зберегти та примножити? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/18/708883/>.
3. Декілька алгоритмів боротьби з демографічною проблемою. Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org/publications/>.
4. Україні потрібно буде залучати мінімум 300 000 тис мігрантів щороку. Елла Лібанова. Про екзистенційні проблеми з демографією і що можна зробити? URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/35-mln-ukraintsiv-u-2033-mu-nadzvichayno-optimistichniy-stsenariy-sotsiologinya-ella-libanova-pro-veliki-problemi-z-demografieyu-v-ukraini-yaki-zarodilisya-shche-do-viyini-shcho-z-tsim-robiti-25092023-16201>.
5. Проєкт з розвитку людського капіталу в Україні: сприяння поверненню вимушених мігрантів. Матеріали для обговорення. 2023. URL: <https://drive.google.com/file/d/1R1Xw50nG2qsDskRsqYzbdHhVSstouIoL/view>.
6. Пресконференція президента України Володимира Зеленського від 27 серпня 2024 року.
7. Залознова, Ю., & Азьмук, Н. (2022). Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. *Економіка та суспільство*, (38). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>.
8. Антонюк В.П., Залознова Ю.С. Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза

для повоєнного відновлення країни / НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ, 2023. 175 с.

9. Стрижак О.Є. Людський капітал України в умовах воєнного стану / О.Є. Стрижак, О.М. Правдивець // Фінанси України. - 2022. - № 12. - С. 111-125.

10. М.О. Карп'як, Х.В. Горбова. Збереження людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу розвитку регіонів України в умовах російської агресії. Регіональна економіка 2022, №2. - С. 57-62. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-6>.

11. Земельний вісник України. Україна має 30% світового чорнозему та грає ключову роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки, - FAO. Укрінформ, 21 жовтня 2016. URL: <http://zemvisnuk.com.ua/page/ukra-na-ma-30-sv-tovogo-chornozemu>.

12. Зінченко М.М., Мостовенко О.О., Корсун І.М. Цифрові гроші: переваги та ризики для економіки. Просторовий розвиток: Науковий збірник / Головн. ред. О. Шкуратов. - К., КНУБА, 2024. - Вип.9. С. 327-336. DOI 3: <https://doi.org/10.32347//2786-7269.2024.5>.

Candidate of economic Sciences, associate professor **Oleksii Mostovenko**,
Candidate of economic Sciences, associate professor **Myroslava Zinchenko**,
Kyiv National University of Construction and Architecture

HUMAN CAPITAL – UKRAINE'S MAIN ASSET: CHALLENGES AND MECHANISMS FOR RECOVERY AFTER THE WAR

The main factor ensuring the development of a country's economy is human capital. The greatest wealth of any country is its people, who represent the state's primary asset.

Undoubtedly, Ukraine stands out among other countries for its highly educated and intellectual human capital.

Russia's armed aggression against Ukraine has led to significant losses of human capital: forced migration results in the loss of actual human resources. From the perspective of human capital quality, Ukraine suffers serious losses because Ukrainians who have left the country, fleeing Russian aggression, are often already highly skilled professionals with acquired knowledge and skills that allow them to find employment in other countries and survive in the modern world. This article is dedicated to analyzing the role of human capital as Ukraine's main asset under martial law, particularly in the context of its impact on maintaining socio-economic stability, ensuring the country's recovery, and building future development.

The authors emphasize the exceptional importance of human resources in overcoming contemporary challenges caused by armed aggression, migration processes, demographic changes, and infrastructure destruction.

The article examines the key aspects of the transformation of labor potential under the influence of military actions. It analyzes the increasing role of education, professional adaptability, innovative thinking, and national unity as fundamental factors determining the resilience and competitiveness of Ukrainian society. Particular attention is given to mechanisms for supporting employment, improving workers' qualifications, engaging the diaspora in economic recovery, and implementing projects aimed at integrating veterans into the labor market.

The authors also highlight the role of the state, business, and the public sector in creating conditions for the effective utilization of human capital. Emphasis is placed on the importance of developing a long-term recovery strategy for Ukraine, focusing on the advancement of education, science, healthcare, and innovative technologies.

As a result of the study, specific recommendations are proposed for creating new tools to support human potential, particularly in the context of digitalization, fostering public initiatives, and implementing psychological rehabilitation programs. The article's conclusions demonstrate that human capital, despite the crisis circumstances, remains the primary driver of development and an integral element of Ukraine's recovery strategy.

Keywords: human capital; martial law; socio-economic stability; innovations; Ukraine's recovery; employment; demographic challenges.

REFERENCES:

1. Lavrynenko, L., & Bilichenko, S. (2024). Liudskyi kapital Ukrainy v umovakh viiny. Collection of Scientific Papers «ΛΟΗΟΣ», (March 29, 2024; Cambridge, United Kingdom), 33-34. <https://doi.org/10.36074/logos-29.03.2024.004> {in Ukrainian}.
2. Lyvch D. Liudskyi kapital Ukrainy ta rozvytok biznesu: yak zberehty ta prymnozhyty? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/18/708883/>. {in Ukrainian}.
3. Dekilka alhorytmiv borotby z demohrafichnoiu problemoiu. Ukrainskyi instytut maibutnoho. URL: <https://uifuture.org/publications/> {in Ukrainian}.
4. Ukraini potribno bude zaluchaty minimum 300 000 tys mihrantiv shchoroku. Ella Libanova. Pro ekzystentsiini problemy z demohrafiieiu i shcho mozhna zrobyty? URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/35-mln-ukraintsiv-u-2033-mu-nadzvichayno-optimistichniy-stsenariy-sotsiologinya-ella-libanova-pro-veliki-problemi-z-demografieyu-v-ukraini-yaki-zarodilisya-shche-do-viyni-shcho-z-tsim-robiti-25092023-16201>. {in Ukrainian}.

5. Proiekt z rozvytku liudskoho kapitalu v Ukraini: spriannia povernenniu vymushenykh mihrantiv. Materialy dlia obhovorennia. 2023. URL: <https://drive.google.com/file/d/1R1Xw50nG2qsDskRsqYzbdHhVSstouIoL/view>. {in Ukrainian}.
2. Preskonferentsiia prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho vid 27 serpnia 2024 roku. {in Ukrainian}.
3. Zaloznova, Yu., & Azmuk, N. (2022). Liudskyi kapital Ukrainy v umovakh viiny: vtraty ta zdobutky. *Ekonomika ta suspilstvo*, (38). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>. {in Ukrainian}.
4. Antoniuk V.P., Zaloznova Yu.S. Liudskyi kapital rehioniv Ukrainy: problemy vidtvorennia v umovakh hibrydnoi ta povnomasshtabnoi viiny yak zahroza dlia povoiennoho vidnovlennia krainy / NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv, 2023. 175 s. {in Ukrainian}.
9. Stryzhak O.Ye. Liudskyi kapital Ukrainy v umovakh voiennoho stanu / O.Ye. Stryzhak, O.M. Pravdyvets // *Finansy Ukrainy*. - 2022. - № 12. - С. 111-125. {in Ukrainian}.
10. Karpyak, M.O., & Horbova, Kh.V. (2022). Zberezhennya lyuds'koho potentsialu yak osnovnoho stratehichnoho resursu rozvytku rehioniv Ukrayiny v umovakh rosiys'koyi ahresiyi [Preservation of human potential as the main strategic resource for the development of the regions of Ukraine in the conditions of Russian aggression]. *Rehional'na ekonomika - Regional Economy*, 104 (2), 57-62. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-6>. {in Ukrainian}
11. Zemelnyi visnyk Ukrainy. Ukraina maie 30% svitovoho chornozemu ta hraie kliuchovu rol u zabezpechenni hlobalnoi prodovolchoi bezpeky, - FAO. Ukrinform, 21 zhovtnia 2016. URL: <http://zemvisnuk.com.ua/page/ukra-na-ma-30-sv-tovogo-chornozemu>. {in Ukrainian}
12. Zinchenko M.M., Mostovenko O.O., Korsun I.M. Tsyfrovi hroshi: perevahy ta ryzyky dlia ekonomiky. *Prostorovy rozvytok: Naukovi zbirnyk / Holovn. red. O. Shkuratov. - K., KNUBA, 2024. - Vyp. 9. S.327-336. DOI 3:<https://doi.org/10.32347//2786-7269.2024.5>*. {in Ukrainian}